

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

ข้าราชการและพนักงานของรัฐเป็นแกนกลางระหว่างรัฐกับประชาชน เป็นผู้นำเอา กฎหมาย ระเบียบ แบบแผน และนโยบายของรัฐมาปฏิบัติ ฉะนั้น เมื่อใดที่ข้าราชการ และพนักงานของรัฐซึ่งเป็นส่วนกลไกของรัฐมิได้ทำหน้าที่ของตนด้วยความซื่อสัตย์สุจริตแล้ว ย่อมจะนำความเดือดร้อนมาสู่ประชาชน เกิดความเสื่อมเสียแก่รัฐและบางครั้งเป็นเหตุ ให้ประเทศชาติประสบความหายนะ ถึงสูญเสียเอกราชและอธิปไตย

ในประเทศไทยการทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการ ได้มีบทบัญญัติของ กฎหมาย ข้อบังคับ ออกมาใช้บังคับปราบปรามพฤติกรรมที่เลวร้ายดังกล่าวมาตั้งแต่สมัย สู่โชทัย อย่างไรก็ตาม การทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการในบางสมัยคาดว่า จะเกิดขึ้นน้อย เช่น ในสมัยสู่โชทัยที่ไม่ปรากฏหลักฐานคดีเกี่ยวกับการกระทำความผิดนี้ เลย หรือในช่วงสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง มีหลักฐานปรากฏว่ามีการทุจริตและประพฤติมิชอบเกิดขึ้นอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก จนเมื่อถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญา สิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน ปรากฏว่า ประเทศไทยต้องเผชิญกับปัญหาการทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการ ทั้งที่ มีการ เปิดเผยและไม่เปิดเผย และเป็นที่หาวาควิตกถึงภัยของการทุจริตและประพฤติมิชอบ ในวงราชการ ซึ่งมีคำที่เรียกกันแพร่หลายว่า "คอร์รัปชัน" จนถึงกับมีการณรงค์เพื่อหา มาตรการต่อต้าน และได้มีผู้สนใจศึกษาถึงมูลเหตุ ตลอดจนผลกระทบของการทุจริตและ ประพฤติมิชอบในวงราชการนี้ สำหรับการดำเนินการป้องกันและปราบปรามการทุจริต และประพฤติมิชอบในวงราชการ ก็ได้มีการจัดตั้งหน่วยงานขึ้นมาทำหน้าที่เป็นพิเศษ ตั้งแต่ สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ พ.ศ. 2475 มีหลายหน่วยงานด้วยกัน แต่ก็ได้ยกเลิก

ไปควยเหตุผลต่าง ๆ กัน จนถึง พ.ศ. 2518 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติป้องกัน
และปราบปรามการทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการ พ.ศ. 2518 กำหนดอำนาจ
และหน้าที่ของคณะกรรมการ ป.ป.ป. และได้ทำหน้าที่ตามที่กฎหมายได้บัญญัติไว้จนถึงปัจจุบัน
นี้ และไม่สามารถแก้ปัญหาได้เท่าที่ควร ทั้งนี้ควยเหตุผลหลายประการ

สำหรับมูลเหตุของการทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการมีอยู่หลายมูลเหตุ ซึ่ง
รวบรวมได้เป็น 2 ประการใหญ่ ได้แก่

ก. มูลเหตุจากภายใน ซึ่งพิจารณาจากในด้านตัวของผู้กระทำความผิดเองว่าจะ
กระทำความผิดหรือไม่ ขึ้นอยู่กับโอกาส สิ่งจูงใจ การเสี้ยมยัก และความซื่อสัตย์

ข. มูลเหตุจากภายนอกหรือสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวบรวมได้ 8 ประการ คือ

1. มูลเหตุทางงานเศรษฐกิจและการครอบงำ
2. มูลเหตุทางด้านการเมือง
3. มูลเหตุของสภาพแวดล้อมทางสังคม
4. มูลเหตุจากการบริหารงานที่ขาดประสิทธิภาพ
5. มูลเหตุจากกฎหมายหรือระเบียบมีช่องว่างหรือข้อบกพร่อง
6. มูลเหตุจากการมีตำแหน่งหน้าที่เอื้ออำนวยต่อการกระทำผิด
7. มูลเหตุจากการตกอยู่ภายใต้ภาวะแวดล้อมและอิทธิพลของผู้กระทำความผิด
8. มูลเหตุอื่น ๆ เช่น อิทธิพลของภรรยาหรือผู้หญิง เรื่องการพนัน เป็นต้น

มูลเหตุดังกล่าวของคอร์ปชั่นมีด้วยกันหลายทาง ทั้งเหตุผลภายนอกและภายใน
ของผู้กระทำหาใช่เหตุผลของความบกพร่องทางกฎหมายแค่เพียงประการเดียวไม่ จึงมี
ลักษณะซับซ้อนมาก ยากแก่การแก้ปัญหา และทั้งมูลเหตุของคอร์ปชั่นดังกล่าวในตัวของมันเอง
แล้วนั้นเป็นอุปสรรคในการป้องกันและปราบปรามเพื่อลดปัญหาคอร์ปชั่นด้วยกันทั้งสิ้น สำหรับ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ท่องการศึกษาและหาแนวทางแก้ไขเฉพาะภายใต้บริบทแห่งกฎหมาย และโดยเฉพาะในส่วนของเรื่องการกระทำผิดเกี่ยวกับฐานรับ หรือให้สินบนเท่านั้น โดยใช้ประมวลกฎหมายอาญาเป็นหลักในการวิเคราะห์

และจากการศึกษาพบว่าอุปสรรคของการป้องกันและปราบปราม เพื่อลดปัญหา คังกล่าวเกิดขึ้นโดยสภาพธรรมชาติของฐานความผิดเอง กล่าวคือ การให้และรับสินบนนั้น ตามประมวลกฎหมายอาญา ถือว่าเป็นความผิดต่อเจ้าพนักงานและต่อตำแหน่งหน้าที่ราชการ อันเป็นการทำลายความบริสุทธิ์แห่งอำนาจรัฐ ซึ่งกฎหมายประสงค์จะคุ้มครอง จึงเอาผิด และกำหนดโทษไว้ทั้งผู้ให้และผู้รับสินบน ซึ่งกฎหมายอาญาของประเทศอื่นเป็นส่วนใหญ่ เอาโทษผู้ให้และผู้รับสินบนเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ ก็โดยอาศัยเหตุผลว่า ผู้ให้และผู้รับสินบน ไ้รวมกระทำการอันขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน ฉะนั้นจึง ต้องถือว่าผู้รวมกระทำการในเรื่องนี้ทั้งหมด คือทั้งผู้ให้และผู้รับสินบนมีความผิด แนวความคิด ความเหตุผลดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาอันเกิดขึ้นโดยสภาพธรรมชาติของความผิดอันเป็นอุปสรรค ที่ทำให้อาชญากรรมประเภทนี้ยากแก่การป้องกันและปราบปราม เพื่อลดปัญหากายใต้บริบทแห่งกฎหมาย กล่าวคือ

1. ความล้มเหลวในการปราบปราม อุปสรรคของการปราบปราม เพื่อลดปัญหา ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของสภาพความผิดอันเป็นอุปสรรคทางกฎหมาย มีหลายประการ ดังนี้

1.1 ปัญหาเรื่องพยานหลักฐาน คือระดับนี้มีลักษณะแปลกไปจากความคิด หรืออาชญากรรมประเภทอื่น ๆ อยู่ประการหนึ่ง คือ ยากแก่การป้องกันและปราบปราม เพราะ ผู้ที่รู้เห็นส่วนมากมักเป็นผู้ที่รวมกระทำความผิดเท่านั้น จึงยากแก่การพิสูจน์ ยิ่งกว่านั้นยังเป็น ที่ยอมรับกันว่า แม้จะรู้แก่ใจว่าใครกินสินบนใครคาคสินบนก็ทุกครั้ง ๆ ไม่ได้ ทั้งนี้ ไม่แต่เฉพาะ ในประเทศไทยประเทศหนึ่งเท่านั้น แต่เหมือนกันทั่วโลก เพราะถึงจะเป็นเรื่องจริง ก็อาจถูก

ฟ้องฐานหมิ่นประมาทได้ ส่วนการที่จะพิสูจน์ว่าเป็นเรื่องแสดงชอคิดเห็นเพื่อสาธารณประโยชน์ ก็มีอุปสรรคดังกล่าวแล้วกรณีจึงกลายเป็นเรื่องพุกกันตามเสียงลือ ซึ่งผู้ถูกฟ้องรับผิด ดังนั้น การกล่าวถึงเรื่องคอร์รัปชันจึงต้องพุกกันอย่างระมัดระวังอย่างยิ่ง และพุกกันได้เพียงกลาง ๆ เท่านั้น

ดังนั้นปัญหาขาดพยานหลักฐานจึงเป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการดำเนินคดีที่ยุ้งยาก ประการหนึ่ง รัฐควรหามาตรการทางกฎหมายเพื่อแก้อุปสรรค เพื่อหาแหล่งพยานที่ดีเพื่อประโยชน์ในการค้นหาความจริงที่ว่ามีการกระทำความผิดที่ไหน ใคร เป็นผู้กระทำความผิด และพยานหลักฐานเพื่อพิสูจน์ความผิดของผู้กระทำความผิดนั้น

1.2 ปัญหาเรื่องหลักการฟ้องตามดุลพินิจ

เนื่องจากปัจจุบันเราใช้หลักการดำเนินคดีอาญาตามดุลพินิจ และทั้งปัญหาทางปฏิบัติที่เกิดขึ้น ดังอนุสนธิจากคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 948/2510 ดังกล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าเรื่องหลักการดำเนินคดีอาญาตามดุลพินิจ เป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการดำเนินคดีที่ยุ้งยากอีกประการหนึ่ง สำหรับการจะดำเนินคดีแก่ผู้กระทำความผิดฐานรับหรือให้สินบน ความประมวลกฎหมายอาญา ทั้งยังก่อให้เกิดผลเสียตามมา กล่าวคือ

1.2.1 ปัญหาใช้การดุลพินิจ

การใช้ดุลพินิจไม่ดำเนินคดีควรอยู่บนพื้นฐานอะไรบางอย่างนั้น ในประเทศเรายังไม่มีกฎหมายที่พอจะยึดถือเป็นแนวทางได้ แม้ในทางปฏิบัติของกรมอัยการ อธิบดีกรมอัยการจะเคยชี้ขาดไม่ฟ้อง เพราะมีเหตุควรไม่ฟ้องมาแล้ว แต่เหตุผลของการไม่ฟ้องนั้น รู้สึกว่ายังรว ๆ อยู่มาก และการควบคุมดุลพินิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งของอธิบดีกรมอัยการไม่สามารถกระทำได้

ดังนั้น การฟ้องคดีอาญาตามดุลพินิจของพนักงานอัยการ โดยการ "กันพยาน" ควบคู่กันมาเป็นการดำเนินคดีแก่ผู้กระทำ ความผิดฐานรับหรือให้สินบนตามประมวลกฎหมายอาญา การหลักการดำเนินคดีอาญาตาม ดุลพินิจเป็นการเปิดช่องให้พนักงานอัยการเลือกปฏิบัติได้ ซึ่งดุลพินิจที่ไม่มีขอบเขตยอมไม่ใช้ ดุลพินิจ แต่เป็นอำเภอใจ อันอาจเป็นช่องทางให้พนักงานอัยการอาจระทำการทุจริตได้ประการ หนึ่ง เพราะโดยสภาพแห่งปัญหาแล้วเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลและอำนาจเงิน

1.2.2 ปัญหาเรื่องพยานหลักฐาน

หลักการดำเนินคดีอาญาตามดุลพินิจ โดยใช้วิธีการ "กันพยาน" เพื่อดำเนินการแก่ผู้กระทำ ความผิดฐานรับหรือให้สินบนตามประมวลกฎหมายอาญานั้น เมื่อ พิจารณาตามหลักจิตวิทยาพยานแล้ว จะเห็นได้ว่า มาตรการทางกฎหมายดังกล่าวยังไม่ สามารถก่อให้เกิดผลเท่าที่ควรในการได้มาซึ่งพยานที่ดี เพื่อพิสูจน์ความผิดของผู้กระทำ ความผิดดังกล่าว อันเป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการดำเนินคดีที่ยังยากอีกประการหนึ่ง

2. ความล้มเหลวในการป้องกัน

เมื่อพิจารณาบทบัญญัติสภาพความผิดฐานรับหรือให้สินบน ตามมาตรา 144, 149, 150, 167, 201 และ 202 ข้างต้นแล้ว จะเห็นได้ว่าสภาพความผิดฐานรับหรือให้สินบนดังกล่าว เป็นบทบัญญัติที่มีโทษจำคุก (Deterrence) อยู่เบื้องหลัง เนื่องจากความผิด ฐานรับหรือให้สินบนนั้นเป็นความผิดที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่รัฐอย่างมหันต์ เป็นการ ทำลายความบริสุทธิ์แห่งอำนาจรัฐ ดังนั้น รัฐจึงไม่ประสงค์อย่างเด็ดขาดที่จะให้มีการกระทำ ความผิดฐานนี้เกิดขึ้น จึงบัญญัติกฎหมายไว้ในลักษณะข่มขู่ (Deterrence) ดังกล่าว เนื่องจากการลงโทษเพื่อข่มขู่มีผล เป็นการป้องกันการกระทำ ความผิดอยู่เหมือนกัน และโดย ลักษณะของสภาพความผิดเองแล้ว เป็นความผิดที่ผู้กระทำมีเวลาไตร่ตรองนานก่อนจะลงมือ

กระทำการลงโทษก็อาจมีผลเป็นการข่มขู่ไม่ไห้กระทำไ้มาก เพราะผู้ที่จะกระทำมีเวลา
คิดถึงผลไ้ผลเสียในการกระทำของคนไ้มาก

แต่ทฤษฎีข่มขู่ (Deterrence) ของความผิดฐานรับหรือให้สินบนตามประมวล
กฎหมายอาญาของประสมความล้มเหลวในการป้องกันมิไห้มีการกระทำความผิดดังกล่าว
เนื่องจาก

ก. บทบัญญัติมีลักษณะข่มขู่ไม่แท้จริง

เนื่องจากขาดความแน่นอนในการได้รับโทษ (Sanction) ของผู้กระทำ
ความผิดอันเป็นการชักจูงทฤษฎีข่มขู่ (Deterrence) ซึ่งการลงโทษผู้กระทำผิดของ
รวดเร็วและแน่นอน จึงจะมีผลในการปรามอาชญากรรมประเภทนี้มิไห้เกิดขึ้น แต่กฎหมาย
ปัจจุบันบัญญัติไว้ในลักษณะถือเป็นการผิดทั้งสองฝ่าย จึงไม่สามารถหาพยานหลักฐานไ้
ไห้ผู้กระทำผิดขาดความเกรงกลัวต่ออาญาแผ่นดิน และทั้งบางกรณีเท่ากับเป็นการบังคับ
ใ้ผู้รวมกระทำผิดทั้งสองฝ่ายรวมมือกันต่อสู้กับรัฐ เมื่อจำเป็นหากถูกดำเนินการเพื่อ
รอดพ้นจากอาญาแผ่นดิน โอกาสของรัฐที่ไ้ไ้เบาะแสหรือพยานหลักฐานเพื่อพิสูจน์ความผิด
ยอมหมดไปในตัว อันไห้ความแน่นอนในการได้รับโทษของผู้กระทำผิดตามทฤษฎีข่มขู่
(Deterrence) ไม้อาจเกิดขึ้นไ้ในทางปฏิบัติ

ข. พยานเพื่อพิสูจน์ความผิดชั้นคำเ็นคดี

เมื่อกฎหมายบัญญัติไว้ในลักษณะถือเป็นการผิดทั้งสองฝ่าย ไ้ไห้ขาดพยาน
หลักฐานเพื่อพิสูจน์ความผิดในชั้นคำเ็นคดีโดยเฉพาะแหล่งพยานที่ไ้คือ ผู้รวมกระทำผิด
อันเป็นปัญหาที่ไ้เกิดโดยธรรมชาติของสภาพความผิดนั้นเอง อันไห้ผู้กระทำผิดขาด
ความเกรงกลัวต่ออาญาแผ่นดินในการตัดสินใจกระทำผิดดังกล่าว

ทนายศาสตราจารย์ ดร.อุทิศ แสนโกศิก อธิบายว่า

"สาเหตุสำคัญอันหนึ่งที่จะให้การลงโทษไม่มีผลเป็นการข่มขู่ไม่ให้บุคคลกระทำผิดอย่างเด็ดขาด ก็เพราะในทางปฏิบัติผู้กระทำผิดกฎหมายไม่ได้ออกลงโทษทุกคนไป ถ้ากระทำผิดโดยไม่มีใครรู้หรือไม่มีใครจับได้ ก็ยอมไม่ถูกลงโทษหรือแม้จะถูกจับได้ ถ้าไม่มีหลักฐานยืนยันเพียงพอว่ากระทำผิดจริง ศาลก็ยอมยกฟ้องปล่อยตัวไป มีผลให้ไม่ถูกลงโทษอีก"

การลงโทษจะมีผลเป็นการข่มขู่ไม่ให้บุคคลกระทำผิดได้มาก ถ้าหากได้มีการลงโทษอย่างเน่เนอและรวดเร็วหลังจากมีการกระทำความผิด

ดังนั้น ความผิดฐานรับหรือให้สินบน โดยสภาพจึงมีลักษณะแปลกไปจากความผิดหรืออาชญากรรมประเภทอื่น กล่าวคือ ยากแก่การป้องกันและปราบปรามเพื่อลดปัญหา จึงสมควรดำเนินการหามาตรการทางกฎหมายเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวต่อไป

ขอเสนอแนะ

1. เพื่อประโยชน์ในการป้องกันและปราบปรามเพื่อลดปัญหาการกระทำความผิดฐานรับหรือให้สินบนตามประมวลกฎหมายอาญานั้น สมควรบัญญัติประมวลกฎหมายอาญาให้มีลักษณะ เปิดช่องให้แกผู้กระทำความผิดที่กลับใจ เข้าแจ้งความจริงต่อ เจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่เพื่อดำเนินการแกผู้รวมกระทำความผิดอีกฝ่ายหนึ่ง โดยการยกเว้นโทษ (Excusation) ให้แกผู้กระทำความผิดที่กลับใจภายในไต่เงื่อนไซที่กำหนด ทั้งนี้ เพื่อคัดปัญหาการดำเนินคดีที่ยุ่งยากเกี่ยวกับความผิดฐานดังกล่าวนี้ เพื่อประโยชน์ในการปราบปรามและทั้งเป็นประโยชน์ในการข่มขู่ (Deterrence) มีให้มีการกระทำความผิดดังกล่าว อันเป็นการทำให้บรรดวัตฤประสงค์ของการลงโทษของความผิดดังกล่าวอันเป็นการป้องกันทั่วไป (General Prevention) อีกด้วย ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์ดังกล่าวข้างคั้นนั้นสมควรแก้ไขเพิ่มเติม

ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 144, 149, 167, 201 โดยเพิ่มเติมข้อความลักษณะ
ดังกล่าวเป็นวรรคสองแห่งบทบัญญัตินั้น ๆ

2. เนื่องจากการยกเว้นโทษ (Excusation) ให้แก่ผู้กระทำความผิดดังกล่าว
นั้นอาจก่อให้เกิดผลเสียความมาดังกล่าวข้างต้น ตามบทที่ 5 และเพื่อประโยชน์ในการพิง
พยานเพื่อลงโทษจำเลย สมควรกำหนดเงื่อนไขเพื่อป้องกันปัญหาและเพื่อประโยชน์ในการ
พิงพยานเพื่อลงโทษจำเลยดังกล่าวข้างต้น คือ

1. กำหนดระยะเวลา เพื่อป้องกันปัญหาแบลคเมล (Blackmail)
โดยการกำหนด "ระยะเวลา" ในการที่จะแจ้งความจริงต่อเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่เพื่อดำเนินการ
กับผู้ร่วมกระทำความผิดอีกฝ่าย เป็นเงื่อนไขในการได้รับการยกเว้นโทษ (Excusation)
เพื่อตัดช่องทางในการบีบบังคับให้ผู้ร่วมกระทำความผิดฝ่ายตรงข้ามกระทำความผิดซ้ำ หรือ
กระทำความผิดต่อไป ซึ่งความผิดดังกล่าวในลักษณะ "ลูกโซ่"

2. พยานหลักฐานที่เกี่ยวข้อง เพื่อป้องกันปัญหาสินบนมือเปล่า โดยการ
กำหนดให้มีพยานหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการกระทำความผิดอันอาจพิสูจน์ความผิดของผู้กระทำ
ความผิดฝ่ายตรงข้ามได้ ในการที่จะแจ้งความจริงต่อเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่เพื่อดำเนินการ
กับผู้ร่วมกระทำความผิดอีกฝ่าย เป็นเงื่อนไขในการได้รับการยกเว้นโทษ (Excusation)
เพื่อตัดช่องทางเกื้อหนุนให้มีการกลั่นแกล้งกล่าวหาเจ้าพนักงานผู้สุจริต และไม่ยอมรับมือ
กับผู้ให้สินบน ตลอดจนกรณีเกิดจับกันควยได้ง่ายขึ้น ทั้งเป็นประโยชน์ในการพิงพยานเพื่อลงโทษ
จำเลยใน น้พิจารณาของศาลด้วย เนื่องจากคำพยานของผู้กระทำความผิดที่กลับใจเข้าแจ้ง
ความจริงต่อเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่และได้รับการยกเว้นโทษตามข้อเสนอนี้ ข้อ 1 นั้น มีลักษณะ
เป็นผู้กระทำความผิดร่วมกับจำเลย คำพยานลักษณะนี้ศาลรับฟังเป็นพยานได้ แต่โจทก์จะ
ต้องมีพยานประกอบด้วย จึงจะพิงลงโทษจำเลยได้ ดังกล่าวในบทที่ 4

3. ความขอสันนิษฐานดังกล่าวข้างต้น ตามบทที่ 5 ทั้งข้อโต้แย้งก็มีเหตุผล
หักล้างดังกล่าวมา นอกจากนั้นผลเสียที่อาจจะตามมาได้กำหนดมาตรการทางกฎหมายไว้
ป้องกันผลเสียดังกล่าวนั้นแล้ว ดังนั้น การยกเว้นโทษ (Excusation) ให้แก่ผู้กลับใจเข้า
แจ้งความจริงต่อเจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่ เพื่อกำเนินการแก้ผู้รวมกระทำความผิดอีกฝ่ายภายใต้
เงื่อนไขที่กำหนด จึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่งและเหมาะสมในการป้องกันและปราบปราม
เพื่อลดปัญหาการกระทำผิดฐานรับหรือให้สินบน ดังนั้น เห็นสมควรนำลักษณะของบท-
บัญญัติกฎหมายดังกล่าวตามขอเสนอแนะไปใช้กับกฎหมายอาญาอื่นที่เกี่ยวข้อง หรือที่มีลักษณะ
ปัญหาทำนองเดียวกันต่อไป

อย่างไรก็ตาม วิชยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นเพียงการพิจารณาในแง่กฎหมายเฉพาะ
ส่วนความผิดฐานรับหรือให้สินบน ตามประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการ
ศึกษาเกี่ยวกับการคอร์รัปชัน (Corruption) เท่านั้น ปรากฏว่ายังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
กับการคอร์รัปชัน (Corruption) อีกหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม
และวัฒนธรรม การเมือง การบริหาร หรือแม้กระทั่งในด้านกฎหมายที่นอกเหนือจากที่ได้ศึกษา
นี้ อาทิเช่น เกี่ยวกับปัญหาอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการ ป.ป.ป. ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน
สามารถใช้อำนาจการดำเนินการป้องกันและปราบปรามการคอร์รัปชัน (Corruption)
ได้เพียงใด ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้นับว่าเป็นสิ่งที่ควรจะได้ทำการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจ
ให้ดีขึ้นเกี่ยวกับการคอร์รัปชัน (Corruption) อันจะเป็นประโยชน์ในการร่วมมือร่วมใจกัน
"กำจัดคอร์รัปชันให้สิ้น เพื่อแผ่นดินไทยอยู่รอด" ต่อไป